

Eýran türkmenleri

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 21 января, 2025

Eýran türkmenleri ÝER ÝÜZÜNDE TÜRKMEN SENDEN NYŞAN KÄN...

► EÝRAN TÜRKMENLERI

Türkmenler Eýranyň öňki SSSR (Türkmenistan SSR-i) bileb araçäkleşýän ýeri bolan Türkmenährada (Gürgen), şeýle hem Horasanyň demirgazyk-gündogar böleginde ýaşaýarlar. Eýran türkmenleriniň aglaba bölegi ýomutlar, gökleňler, salyrlar hem-de saryklardyr. Patyşa Russiýasy bilen Eýranyň serhet dogrusynda 1881-nji ýylyň 9-njy dekabrynda gol çeken konwensiýasy netijesinde türkmenleriň esli bölegi daşary ýurda düşüp galyberipdir. Şol konwensiýada türkmenleriň milli bähbitleri nazarda tutulman, Etrek derýasy serhet edilip alnypdyr. Şonuň netijesinde türkmen taýpalarynyň gadymy döwürlerden bäri ýaşan ýerleri bolan Türkmenähra sebitleri,

Garasuw, Gürgen derýalarynyň ýakalary, Etrek derýasynyň belli bir bölegi emele usulda Türkmenistanyň beýleki ýerlerinden bölünip aýrylypdyr.

N.A.Aristowyň maglumatlaryna görä, XIX asyryň ahyrynda eýran türkmenleriniň sany 30 müň adandan az bolmandyr. (3:320).

Baş ştabyň polkownigi A.I.Medwedew XX asyryň başynda eýran türkmenleriniň sany 60 müň adam diýip kesgitleýär. (50:414).

Başga ýere göçýänlere ýardam beriji uprawleniýäniň çinownigi A.F.Dranissynyň 1912-nji ýyl bilen senelenen maglumatlaryna görä, şol döwürde Eýranda 8. 263 öýli ýa-da 50 müň adama ýakyn ýomut ýaşaýan ekeni (42:17). L.K.Artamonowyň 1891-nji ýylda toplan maglumatlaryna laýyklykda, Eýranda 10. 050 öýli ýomut bolupdyr (Olaryň 4. 360 öýlüsi çomur, 5. 690 öýlüsi hem çarwa ekeni) (4:84).

Eýran türkmenleriniň iň iri taýpalarynyň biri hem gökleňlerdir. Eýranda XX asyryň başynda 20 müň gökleň bar ekeni. (42) L.K.Artamonowyň toplan 1891-nji ýylda degişli maglumatlarynda 2. 800 öýli gökleň (çol sanda 2. 315 öýli çomur we 485 öýli çarwa) bolandygy hakynda aýdylýar. Olar ýomutlaryň ak atabaýlarynyň ýaşaýan ýerinden gündogarrakda, Türkmen-Horasan jülgesinde, Guçan we Deregez raýonlarynda ýaşaýarlar.

1924-nji ýylyň maýynda Eýranyň Gürgen we Etrek türkmenleriniň arasynda tolgunşyklar boldy we Garaşsyz Türkmen respublikasy jar edildi. Respublika 1925-nji ýylyň maý aýyna çenli dowam etdi. Soňra Eýran hökümetiniň güýçleri türkmen taýpalarynyň gozgalaňyny basyp ýatyrdylar. Gozgalaňa gatnaşan türkmenleriň üç müňüsi Türkmenistana gaýtmaga mejbur boldy. Olar Jigit, Çaloýuk, Kükürçe, Ajyýap, Çekişler, Esenguly obalarybda ýurt tutundylar.

Eýran türkmenleri Mazendaran welaýatynyň Gorgan we Deşti Gorgan raýonlarynda, Horasan welaýatynyň Guçan, Büjnürt, Saragt raýonlarynda ýaşaýarlar. Türkmenleriň az sanlysy Merkezde, ýagny Tähranda we Eýranyň beýleki merkezlerinde ýaşaýarlar. Türkmen tire-taýpalary kowçum-kowçum bolup oturýarlar. Kaspi deňziniň kenar ýakalarynda we Deşti Gorganyň günbatarynda ýomutlaryň japarbaý tiresi (ýaraly we nuraly

şahalary) olardan gündogarrakda, Etrek we Gürgen ýakasynda, ýomutlaryň ak atabaýlary ýaşaýarlar.

Horasan we Mazendaran welaýatlarynyň aýry-aýry raýonlarynda türkmeniň hoja, şyh, magtym, ata tireleri ýaşaýarlar. Büjnürtden demirgazygrakda bolsa teke, nohur, ýemreli, igdir, änewli, mürçe, süñçeli, hydyrili türkmenleriniň obalary bar. Horasandan demirgazyk-gündogarda, Maşat we Saragt sebitlerinde saryk we salyr türkmenleri ýaşaýarlar, Eýranyň Gombedi Kabus (Kümmethowuz), Gorgan, Benderi Şah, Benderi Gäs, Gýumýuşan (Kümüşdepe), Kürtguýy, Alyabad şäherleriniň ilaty gitdigiçe artýar.

Marat DURDYÝEW,
Şöhrat KADYROW.

• **Goşmaça peýdalanmak üçin:**

- 1). M.Durdyýew, Ş.Kadyrow «Dünýädäki türkmenler» (taryhy-demografik syn), Aşgabat, «Harp» neşirýaty, 1991 ý;
- 2). Артамонов «Астрабад-Шахрудский район и Северный Хорасан», Военно-статистическое исследование. Часть I, Тифлис. 1884;
- 3). Медведев А.И. «Персия». Военно-Статистическое обозрение. Спб. 1909.
- 4). Мельгунов. «Туркменский берег и остров Ашур-Аде». Спб. 1863.
- 5). Стебницкий И. «Заметки о Туркмении». Тифлис. 1871. Taryhy makalalar